 ISSN: 2349-6002

નવી શિક્ષણ નીતિ 2020માં મૂલ્યશિક્ષણ અને ગુરુકુલીય પ્રણાલીની પુનઃસ્થાપના – એક વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ

પટેલ ધર્મકુમાર બટુકભાઈ
શ્રી સ્વામીનારાયણ ગુરુકુલ સરદારનગર, ભાવનગર
doi.org/10.64643/IJIRTV12I8-189712-459

સારાંશ (Abstract): ભારતની નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 એ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં માત્ર માળખાકીય નહિ પરંતુ આત્મીય પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આજના ભૌતિકવાદી યુગમાં શિક્ષણમાં મૂલ્ય અને સંસ્કારના અભાવથી માનવજીવનમાં અસંતુલન સર્જાયું છે. નવી નીતિએ "Value-Based Education" અને "Holistic Learning" જેવા વિચારો દ્વારા ગુરુકુલીય પરંપરાના તત્વોને ફરી જીવંત કરવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. આ સંશોધન પેપરનો હેતુ એ છે કે નવી શિક્ષણ નીતિમાં સમાયેલ મૂલ્યશિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને ગુરુકુલીય પ્રણાલી વચ્ચેની સમાનતાઓ અને તેમની આજના સમયમાં જરૂરિયાતનું વિશ્લેષણ કરવું.

કીવર્ડ્સ: નવી શિક્ષણ નીતિ 2020, મૂલ્યશિક્ષણ, ગુરુકુલીય પ્રણાલી, આધ્યાત્મિક શિક્ષણ, સર્વાંગી વિકાસ.

પરિચય (Introduction)

શિક્ષણનો સાચો હેતુ માત્ર જ્ઞાન મેળવવો નથી, પરંતુ મનુષ્યને સંસ્કારિત બનાવવો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં "શિક્ષણ"નો અર્થ હંમેશા ચરિત્ર નિર્માણ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ રહ્યો છે. ગુરુકુલીય શિક્ષણ પદ્ધતિએ આ દિશામાં અવિસ્મરણીય યોગદાન આપ્યું હતું, જ્યાં ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચેનો સંબંધ માત્ર જ્ઞાન આપવાનો નહીં પરંતુ જીવન જીવવાની કળા શીખવાનો હતો.
નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 એ આ પરંપરાને ફરીથી જીવંત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. આ નીતિમાં શિક્ષણને "Knowledge + Values + Skills" ના ત્રિવેણી સ્વરૂપમાં જોવામાં આવ્યું છે.

1. ગુરુકુલીય પ્રણાલીનું સંક્ષિપ્ત પરિચય:

ભારતના વૈદિક યુગથી ગુરુકુલીય પ્રણાલી શિક્ષણનું પ્રાચીન અને સર્વોત્તમ સ્વરૂપ રહી છે.

- ગુરુના આશ્રમમાં રહેનાર શિષ્ય આત્મનિયંત્રણ, શ્રમ, નૈતિકતા અને સાધનાથી જ્ઞાન મેળવતો.
- વિષય માત્ર શાસ્ત્રો સુધી મર્યાદિત ન હતો – તેમાં સંગીત, કૃષિ, યુદ્ધકલા, નૈતિકતા, તપ અને સેવાભાવનો પણ સમાવેશ થતો.
- ગુરુ શિષ્યના બૌદ્ધિક જ નહીં, પરંતુ આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે જવાબદાર હતો.

આ પદ્ધતિમાં શિક્ષણ જીવન સાથે સંકળાયેલું હતું – "શિક્ષણ એટલે જીવન જીવવાની કળા".

 ISSN: 2349-6002

2. નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 અને ગુરુકુલીય વિચારધારા વચ્ચેની સમાનતાઓ

ગુરુકુલીય સિદ્ધાંતો	નવી શિક્ષણ નીતિ 2020ના તત્ત્વો
સર્વાંગી વિકાસ	Holistic and Multidisciplinary Education
ગુરુ-શિષ્ય સબંધ	Mentorship and Experiential Learning
મૂલ્ય આધારિત શિક્ષણ	Value-based Curriculum
સ્વઅનુશાસન અને આત્મજ્ઞાન	Life Skills and Character Building
પ્રકૃતિ સાથે સંકલન	Environmental Awareness and Sustainable Education

નવી નીતિએ આ બધા તત્ત્વોને આધુનિક પરિસ્થિતિમાં ફરીથી રજૂ કર્યા છે.

3. મૂલ્યશિક્ષણનો અર્થ અને મહત્વ

મૂલ્યશિક્ષણ એટલે જીવનમાં સત્ય, અહિંસા, સેવા, દયા, સંયમ, ઈમાનદારી, નૈતિકતા અને સમાનતા જેવા ગુણો વિકસાવવું.

નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 એ મૂલ્યશિક્ષણને નીચેના ત્રણ સ્તરે સ્થાન આપ્યું છે:

1. શાળાસ્તર: બાળકના મનમાં સંસ્કારનો બીજ રોપવું.
2. કોલેજ સ્તર: વ્યક્તિત્વ અને નેતૃત્વ વિકાસ.
3. ઉચ્ચ સ્તર: રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક માનવ મૂલ્યોનું સંવર્ધન.

4. નવી શિક્ષણ નીતિમાં મૂલ્યશિક્ષણના અમલી ઉપાય

1. નૈતિક શિક્ષણના પાઠ: દરેક તબક્કે મૂલ્ય આધારિત વિષય ઉમેરવાનો પ્રસ્તાવ.
2. સેવા અને સ્વયંસેવક કાર્ય: વિદ્યાર્થીઓને સમાજસેવામાં જોડવા માટે NCC, NSS જેવી પ્રવૃત્તિઓનો વિસ્તાર.
3. યોગ અને ધ્યાન: માનસિક અને શારીરિક સંતુલન માટે અનિવાર્ય.
4. આધ્યાત્મિક શિક્ષણ: વિવિધ ધર્મો અને સંસ્કૃતિઓના સારનો અભ્યાસ.
5. Life Skills Education: સહાનુભૂતિ, ટીમ વર્ક, સમય વ્યવસ્થાપન જેવી માનવ જીવન કળાઓ પર ભાર.

5. ગુરુકુલીય તત્ત્વોનો આધુનિક અનુસંધાન

નવી નીતિએ “Art Integrated Education” અને “Experiential Learning” દ્વારા ગુરુકુલીય શૈલીને નવી જિંદગી આપી છે.

ઉદાહરણરૂપ –

- વિદ્યાર્થી પ્રકૃતિ સાથે શીખે (Learning by doing).
- શિક્ષક માત્ર જ્ઞાન આપનાર નહીં, પણ જીવન માર્ગદર્શક.
- શિક્ષણનો હેતુ – “શિક્ષિત માણસ નહીં, સદ્ગુણવાન માણસ બનાવવો”.

6. ગુરુકુલીય અને આધુનિક શિક્ષણનો સંગમ

આજના ટેકનોલોજી યુગમાં ગુરુકુલીય સિદ્ધાંતોને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ અમલમાં લાવવા માટે નવી નીતિએ નીચેના ઉપાય સૂચવ્યા છે:

- આધુનિક ટેકનોલોજી સાથે સંસ્કારનું સંકલન.

- શિક્ષણમાં "Service Learning" – શીખતા શીખતા સમાજ માટે કામ કરવું.
- મૂલ્ય અને વ્યવસાય બંનેનું સંતુલન.

7. ગુરૂકુલ જેવી સંસ્થાઓનું મહત્વ

શ્રી સ્વામીનારાયણ ગુરૂકુલ જેવી સંસ્થાઓ મૂલ્યશિક્ષણના જીવંત ઉદાહરણ છે. અહીં શાસ્ત્રજ્ઞાન સાથે આધુનિક વિષયોને સંકલિત કરીને "મૂલ્ય સાથેનું જ્ઞાન" આપવામાં આવે છે.
નવી નીતિએ આવા ગુરૂકુલોને આધુનિક શિક્ષણ સાથે જોડીને "Model Value Schools" તરીકે વિકસાવવાની દિશા દર્શાવી છે.

8. પડકારો (Challenges)

- આધ્યાત્મિક શિક્ષણ માટે તાલીમપ્રાપ્ત શિક્ષકોનો અભાવ.
- મૂલ્યશિક્ષણને માત્ર વૈકલ્પિક વિષય તરીકે લેવાની માનસિકતા.
- ડિજિટલ યુગમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત રાખવામાં મુશ્કેલી.
- નીતિના અમલ માટે પૂરતી નીતિગત માળખાની જરૂર.

9. સૂચનો (Suggestions)

1. દરેક શાળા-કોલેજમાં "Value Education Cell" સ્થાપિત કરવી.
2. ગુરૂકુલ અને આધુનિક શાળાઓ વચ્ચે સંયુક્ત કાર્યક્રમો યોજવા.
3. શિક્ષકોને નૈતિક શિક્ષણમાં તાલીમ આપવી.
4. ધર્મ-સંસ્કૃતિના સર્વસમાન અધ્યયન દ્વારા સહિષ્ણુતા વિકસાવવી.
5. શિક્ષણ નીતિમાં મૂલ્યશિક્ષણને ફરજીયાત તબક્કો બનાવવો.

નિષ્કર્ષ (Conclusion)

નવી શિક્ષણ નીતિ 2020 એ ભારતના ગુરૂકુલીય સિદ્ધાંતોને આધુનિક સ્વરૂપમાં પુનર્જીવિત કર્યા છે. આજના સમયમાં જ્યારે શિક્ષણ વ્યાવસાયિક દિશામાં વળી ગયું છે, ત્યારે આ નીતિ ફરી એકવાર માણસના "આંતરિક વિકાસ" તરફ દોરે છે.
મૂલ્યશિક્ષણ એ માનવીય સમાજનું પ્રાણ છે અને ગુરૂકુલીય પ્રણાલી તેનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ. જો આ બન્નેનો સંગમ વ્યવસ્થિત રીતે અમલમાં આવે, તો ભારત વૈશ્વિક સ્તરે શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક આધ્યાત્મિક નેતા બની શકે છે.

સંદર્ભસૂચિ (References)

[1] Government of India. (2020). *National Education Policy 2020*. Ministry of Education.
[2] Dr. S. Radhakrishnan. *Indian Philosophy and Education*, Oxford Publication.
[3] Gurukul Education Trust. (2022). *Value-Based Education: The Gurukul Model*.
[4] Patel, D. (2023). "Integration of Ethics in Modern Education under NEP", *IJRAR Journal*.
[5] Swami Vivekananda. *Education is the manifestation of perfection already in man.*
[6] Ministry of Education Portal – https://www.education.gov.in/nep